

הרב ירון רוזיליו

ושפטו העדה... והצילו העדה

ראשי הפרקים

- א. הקדמה
- ב. הכחשה בבדיקות
- ג. עדות מיוחדת
- ד. נמצא אחד מהם קרוב או פסול
- ה. והצילו העדה
- ו. דרישות וחקירות
- ז. הכנסה לכיפה
- ח. שני אופנים בעדות פסולה
- ט. ספק התומים – עדות מיוחדת בדיני ממונות משום נעילת דלת
- י. מגמת בית הדין בקבלת עדות בדיני נפשות
- יא. סיכום

א. הקדמה

המשנה בריש פרק אחד דיני ממונות במסכת סנהדרין מביאה מספר דברים שבין דיני ממונות לדיני נפשות:

אחד דיני ממונות ואחד דיני נפשות בדרישה ובחקירה, שנאמר משפט אחד יהיה לכם. מה בין דיני ממונות לדיני נפשות? דיני ממונות בשלשה, ודיני נפשות - בעשרים ושלשה. דיני ממונות - פותחין בין לזכות בין לחובה, ודיני נפשות - פותחין לזכות ואין פותחין לחובה. דיני ממונות - מטין על פי אחד בין לזכות בין לחובה, ודיני נפשות - מטין על פי אחד לזכות, ועל פי שנים לחובה. דיני ממונות - מחזירין בין לזכות בין לחובה, דיני נפשות - מחזירין לזכות ואין מחזירין לחובה. דיני ממונות - הכל מלמדין זכות וחובה, דיני נפשות - הכל מלמדין זכות, ואין הכל מלמדין חובה. דיני ממונות - המלמד חובה מלמד זכות, והמלמד זכות מלמד חובה. דיני

ושפטו העדה... והצילו העדה

נפשות - המלמד חובה מלמד זכות, אבל המלמד זכות - אין יכול לחזור וללמד חובה. דיני ממונות דנין ביום וגומרין בלילה, דיני נפשות - דנין ביום וגומרין ביום. דיני ממונות - גומרין בו ביום, בין לזכות בין לחובה. דיני נפשות - גומרין בו ביום לזכות, וביום שלאחריו לחובה...

השינויים הנ"ל נובעים מהזהירות המופלגת שנוקט בית הדין בדיני נפשות שאינם ניתנים לחזרה וחומרת הענין של הריגת אדם שלא כדין.

דינים אלו נוגעים לסדרי הדין בהם נתינת מקום גדולה יותר למזכים, הלנת הדין על מנת לאפשר זמן רב יותר למציאת זכות לנידון והכרעת הדין לחובה ברוב משמעותי יותר.

במקומות אחרים אנו מוצאים, שגם ביחס לגדרי קבלת העדות ישנם מספר הבדלים בין דיני ממונות לדיני נפשות. ישנן עדויות שאינן מתקבלות בדיני נפשות אף שמתקבלות בדיני ממונות והליך קבלת העדות בדיני נפשות הוא ארוך יותר ודורש בדיקות וחקירות רבות יותר.

ב. הכחשה בבדיקות

בגמרא בסנהדרין ל,ב מובא:

אמר רבי יהודה עדות המכחשת זו את זו בבדיקות כשירה בדיני ממונות.

משמע שבדיני נפשות אינה כשירה וכן פסק הרמב"ם (עדות ב,ב):

אמר אחד כלים שחורים היה לבוש והשני אמר לא כן אלא לבנים היה לבוש הרי עדותן בטלה, וכאילו אמר אחד ברביעי בשבת והשני בחמישי שאין כאן עדות, או שאמר האחד בסייף הרגו והשני אמר ברומח שאין כאן עדות, שנאמר נכון הדבר וכיון שהכחישו זה את זה באי זה מכל הדברים אין זה נכון.

הצורך בהתאמה זו בבדיקות נלמד מהפסוק לענין עיר הנידחת: "והנה אמת נכון הדבר" – שיהיה נכון ומכוון.

ואילו בדיני ממונות הרמב"ם (עדות ג,ג) מכשיר אף כשקיימת הכחשה בבדיקות:

אף על פי שאין עדי ממונות צריכין דרישה וחקירה אם הכחישו העדים זה את זה בדרישות או בחקירות עדותן בטילה, ואם הכחישו העדים זה את זה בבדיקות עדותן קיימת...

ג. עדות מיוחדת

הבדל נוסף מצאנו במסכת מכות ו, ב לענין עדות מיוחדת:

אמר רב נחמן: עדות מיוחדת כשירה בדיני ממונות, דכתיב: לא יומת על פי עד אחד, בדיני נפשות הוא דאין כשירה, אבל בדיני ממונות כשירה.

עדות של שני עדים הרואים מעשה אחד, כל אחד ממקום אחר וכל אחד מהם אינו רואה שחברו רואה גם הוא, כשרה בדיני ממונות ופסולה בדיני נפשות. הגמרא למדה זאת מהכתוב "לא יומת על פי עד אחד"; עד אחד כפשוטו בודאי לא מועיל כפי שלמדנו מרישא (על פי שנים), ובאה התורה ולימדה שגם עד אחד שמעיד לבד ללא ראיית חברו פסול בדיני נפשות. והיות וענין הפסוק הוא עדות נפשות "לא יומת..." למד רב נחמן שהתורה פסלה עדות זו רק בדיני נפשות. אמנם הראשונים כבר שאלו מדוע שלא נלמד מדיני נפשות לדיני ממונות על פי "משפט אחד" (עיין תוספות שם).

ישנו סוג נוסף של עדות מיוחדת – היכא שעד אחד ראה מעשה ביום ראשון ואחר ראה ביום שני – בממונות מצרפים עדותן כדעת רבי יהושע בין קרחה אך לא בנפשות.

ד. נמצא אחד מהם קרוב או פסול

במשנה במכות ו, א מביאה הגמרא את דעת רבי יוסי שדין "נמצא אחד מהם קרוב או פסול" שמבטל את כל העדים קיים רק בדיני נפשות אבל בדיני ממונות אם יש די עדים כשרים, לדוגמא נפסל עד אחד מכת של שלשה – תתקיים העדות בשאר ולא אומרים שעדות כולם בטילה. במשנה שם יש דעה שגם בממונות יש דין של נמצא אחד קרוב או פסול.

רש"י מסביר שם שסברת רבי יוסי היא מדין "והצילו העדה" היינו שחוב מוטל על בית דין להשתדל בהצלת הנידון בדיני נפשות ולפסול העדות היכא דאפשר, לכן סובר רבי יוסי שיש ללמוד חידוש התורה של נמצא אחד קרוב או פסול רק בדיני נפשות שבו יש ענין לפסול את העדות, אבל בממונות תתקיים העדות בשאר. תוספות שם חולקים על רש"י וסוברים שהחילוק

ושפטו העדה... והצילו העדה

נובע מעצם הלימוד מהפסוק – "על פי שנים עדים או שלשה עדים" מה שנים נמצא אחד קרוב או פסול עדותם בטילה כי נשאר רק עד אחד, ה"נ שלשה היכא שנמצא אחד קרוב או פסול נפסלה כל העדות, אף שיש שנים נותרים. ובממון א"א ללמוד כן, מאחר ולעד אחד יש משמעות שכן יכול הוא לחייב שבועה.

העיקרון המופיע ברש"י לפסול עדות מדין והצילו העדה מובא גם בהמשך הגמרא בעמוד ב, לענין עדות מיוחדת. רב זוטרא הקשה שתיבטל עדות מיוחדת בנפשות היכא שהוזמה כת אחת (עיי"ש) – ומסביר רש"י שם :

כששנים רואין מחלון זה ושנים מחלון זה והוזמה כת האחת תצטרף עדות זו להיות כולם ככת אחת להציל את הזוממין ואת הנדון שתהא עדותן בטלה כיון דבעלמא מצטרפת יש טעם כאן להצילו ורחמנא אמר והצילו העדה.

מ"מ נמצא שישנם הבדלים בקבלת עדות בין דיני נפשות לדיני ממונות. לעיתים יש מקור מפורש ולעיתים הדבר נובע מהציווי הכללי של "הצילו העדה" שמדריך אותנו לפסול עדויות שבהם יש פגם כלשהו. ציווי כללי זה הוא העומד ביסודם של הנהגות הדין שראינו לעיל שבהם יש חתירה להפך בזכותו של הנידון בדיני נפשות ולנטות יותר לכיוון זכות מאשר לכיוון חובה.

ה. והצילו העדה

הציווי והצילו העדה מופיע בגמרא במספר מקומות השייכים לעניננו. בגמרא בפסחים דף יב, א מובא :

אזל רב הונא בריה דרב יהודה אמרה לשמענתא קמיה דרבא, אמר :
ומה אילו דייקינן בהני סהדי דהאי דקאמר שלש - בתחלת שלש,
והאי דקאמר חמש - בסוף חמש, והויא עדות מוכחשת ולא קטלינן,
ואנן ניקום ונקטיל מספיקא? ורחמנא אמר [במדבר לה] ושפטו
העדה והצילו העדה!

כלומר במקום שיש סתירה בין העדים בענין הזמן, ויש אפשרות לצמצם את טווח טעותם לומר שזה התכוון לסוף שעה שלישית וזה התכוון לתחילת שעה חמישית ואז ההבדל ביניהם הוא קטן באופן שאדם יכול לטעות בו ואז עדותם מכוונת. אולם הגמרא אומרת שאין ליישב כך דבריהם כי יתכן ואחד התכוון לתחילת שעה שלישית ואז אין עדותם מכוונת – ואיך נבוא ונהרוג מספק והתורה אמרה "הצילו העדה".

הציווי מתפרש שם – זהירות יתירה שלא להרוג אלא במקום שברי לך שאכן העדות מכוונת והנידון חייב מיתה.

איתא בסנהדרין סט,א:

אמרו קמיה דרב הונא בריה דרב יהושע, אמר ליה: ובדיני נפשות מי אזלינן בתר רובא? התורה אמרה ושפטו העדה, והצילו העדה, ואת אמרת זיל בתר רובא.

כלומר לא יתכן ללכת בנפשות בתר הרוב ולהרוג הנידון, שהרי אנו מצווים בהצלתו ואף שרוב הוא הכרעה בכל התורה כולה, בדיני נפשות יש לחוש למיעוט ולא להרוג מספק. אמנם למסקנת הסוגיא שם רוב מועיל גם בדיני נפשות. אבל גם שם מתפרש הענין כזהירות לא להרוג אפילו במקום ספק שאינו שקול.

ובמסכת ראש השנה כה,ב:

..דתניא: סנהדרין שראו אחד שהרג את הנפש מקצתן נעשו עדים ומקצתן נעשו דיינין - דברי רבי טרפון, רבי עקיבא אומר: כולן נעשים עדים, ואין עד נעשה דין. - אפילו תימא רבי עקיבא, עד כאן לא קאמר רבי עקיבא התם - אלא בדיני נפשות, דרחמנא אמר ושפטו העדה, והצילו העדה. וכיון דחזוהו דקטל נפשא - לא מצו חזו ליה זכותא, אבל הכא - אפילו רבי עקיבא מודה.

במסכת ראש השנה מתפרש הציווי כסידור הדין באופן שיאפשר לימוד זכות על הנידון, ומתוך כך לכאורה נובעים חלק מההבדלים המנויים המשנה בריש פרק דיני ממונות הנ"ל.

מסברא היה נראה בכל המקומות שבית דין נדרש לפסול עדות מסוימת – הדבר נובע מספק שמא העדים משקרים ואפילו בחשש רחוק, ובית דין חושש לטעות בדין ושמא יהרוג אדם שאין בו חיוב מיתה. וכביטוי הגמרא "ואנן ניקום ונקטול מספיקא?" – אבל במקום שהעדים העידו ועדותם אמת – אין מקום להצלה שכן עכשיו נתברר שהלה חייב מיתה הוא וכשם שעל בית הדין מוטל החוב להציל הזכאי – מוטל עליו חובה לדון את החייבים כדינם כלשון המאירי מכות ז,א:

ושפטו העדה... והצילו העדה

רשבי"ג אומר אף הם היו מרבים שופכי דמים בישראל כלומר שכמו שמצוה להשתדל בהצלת הנקי כך מצוה להשתדל בהריגת המחוייב ולבער הרע וכן הלכה.

חיוב ההצלה הוא אם כן – זהירות מרבית שלא להרוג את הזכאי ולהימנע מכל ספק בדין, העובדה שעדים מסוימים מתקבלים בדיני ממונות ולא בדיני נפשות מלמדת שבנפשות הזהירות היא גדולה יותר ומתקבלים עדים שעדותם מושלמת ללא כל פקפוק, פסק דין המחייב מיתה צריך להתקבל לאחר מיצוי כל אופני לימודי הזכות האפשריים ולאחר בדיקה מדוקדקת של העדים.

אמנם לאחר העיון בדברי הראשונים מתברר שיש הבנה אפשרית נוספת – אפילו במקום שהעדות אמת היא ואין בה כל חשש שקר – ציוותה תורה שלא לגזור מיתה. ההצלה מתפרשת לפי זה לא כזהירות אלא כהקלה בדין אפילו לאדם שלבית הדין ברור שאכן עשה מעשה המחייב מיתה, מ"מ באופנים מסוימים חסה התורה עליו [לשונו של האמרי בינה עדות סימן ה], לכאורה זו אפשרות מחודשת אלא שמעיון מדברי הראשונים נראה שזו הבנת הרוב. וכדלקמן.

ו. דרישות וחקירות

בסנהדרין מ,א מובא שעדים הבאים להעיד נחקרים בשבע חקירות שאותם למדים מפסוקים עיי"ש. ענין החקירות הוא שאלות לגבי מקום וזמן המעשה. חקירות אלו הינן הכרחיות ואמירת איני יודע באחד מהם פוסלת את העדות. למרות שיש שאלות לגבי תוכן העדות שבהם העדות לא נפסלת באמירת איני יודע כי באמת לא תמיד העדים זוכרים את כל הפרטים, בחקירות אמירת איני יודע פוסלת מחמת שעל ידי זה העדות הופכת לעדות שאי אפשר להזימה שכן אם לא נדע היכן היה מעשה לא יבואו עדים ויאמרו עמנו הייתם במקום פלוני, וכן לענין הזמן. אמנם היה מקום לוותר על מקצת חקירות – לדוגמא לוותר על היום ולהסתפק בשבוע. ואפשר להזימה ע"י "עמנו הייתם כל אותו שבוע", או להוריד השעה ולהסתפק ביום ויוכלו להזימה ע"י "עמנו הייתם כל אותו היום". מ"מ חידשה תורה שבעינן שבע חקירות – ובעינן גם שבוע וגם יום ושעה וכך זו עדות שניתן להזימה בקלות יותר.

שבע החקירות נלמדות מפסוקים שנאמרו לענין עיר הנידחת, עובד ע"ז יחיד ועדים זוממים.

תוך כדי הסוגיא מביאה הגמרא שאי אפשר ללמוד חמור מקל לענין זה כי יתכן שהתורה הצריכה חקירות רק במעשה קל וכמו בעובד עבודה זרה יחיד שממונו פלט ולא בעיר הנידחת שממונם אבד וזה לשון רש"י שם :

עיר הנדחת להנך תרתי לא דמיא - למילף מינייהו חקירות הכתובות בהן, דדין הוא שיהו עדים זוממין ויחיד עובד עבודה זרה צריכים דרישת העדים המחייבין אותן משום דקילי, שכן ממונם פלט, אבל עיר הנדחת דחמירא שכן ממונם אבד - לא תיתי ביה אלא חקירות האמורות בה.

וגם בהמשך הסוגיא למדה הגמרא חייבי מיתות אלו מאלו מדין קל וחומר וילמד הקל מן החמור שאם בחייבי מיתות החמורות יש דין לחקור את העדים קו"ח לחייבי מיתות קלות שיש חיוב לחקור העדים

ואתו נחנקין בקל וחומר מנסקלין ומנהרגין, ואתו נשרפין בקל וחומר מנסקלין.

ויש להתבונן מה שייך לדון קל וחומר לגבי החיוב לחקור את העדים מצד חומרת המיתה או המעשה. הרי אדם שנחשד בבית דין שעבד עבודה זרה שמיתתו בסקילה יש לחקור את עדיו בדיוק באותו האופן שחוקרים עדי אדם שנחשד על עבירה קלה יותר שמיתתה סייף דוגמת עיר הנידחת שכן אנו עדיין בשלב הביורור ויש לברר ראשית לכל שאדם זה אכן עבר את העבירה הנ"ל. לאחר שיתברר שאכן נעברה עבירה יש מקום להחמיר בחייבי מיתות חמורות אבל בשלב החקירות לכאורה עדיין לא ברור כלל אם אדם זה עבר עבירה חמורה ומדוע שנחמיר עליו בכך שנוריד את מספר החקירות ועי"ז יתקבלו עדיו אף שלדוגמא אינם יודעים באיזה שעה. הרי אם אנו חוששים שמא עדיו מעידים בשקר יש לחשוש בכולם בשווה.

לימוד חקירות מן הקל לחמור, ולא מן החמור לקל, מראה לכאורה שלפעמים הכבדת החקירות גורמת להכשיל עדות שבאמת נראית כעדות אמת, ובכל אופן מחמת חסרון מסוים בחקירת העדים אנו פוסלים את העדים. ולכן שייך להחמיר יותר בחייבי מיתות חמורות שכן לבית דין אכן נתברר שאדם זה עבר עבירה חמורה ויש מקום להחמיר עליו ולא להכביד בחקירות על מנת שלא להביא העדות לידי ביטול ע"י פרט מסוים שהעדים לא יזכרו אף שיהיה ניכר שגם בלעדיו העדות אמת היא.

ושפטו העדה... והצילו העדה

ביטול העדות על ידי ריבוי חקירות יכול להיות ע"י הכחשה בין העדים שאחד יאמר שעה פלונית ושני יאמר שעה אחרת. ומכוונים לאותו יום באופן שאם לא היו שואלים על השעה היתה העדות מתקבלת.

אף שיתכן שהמעשה אמת הוא אלא שאין זכורה להם השעה. יותר מכך, אפילו יאמר אחד מהם שאינו זוכר השעה מתבטלת העדות מדין "עדות שאי אתה יכול להזימה" אף שכרגע אין חסרון בעדות וכל פסולה הוא מחמת גזירת הכתוב שבעינין "עדות שאתה יכול להזימה" (עיין לקמן אי הוי גזירת הכתוב או שיש חשש שקר בעדות כזו).

אם כן נראה ממהלך הגמרא שגם באופן שהעדות מבוטלת מ"מ יתכן שמבחינת בירור המעשה די לנו בעדות זו אלא שגזרה תורה שעדות זו תתבטל. ולכן שייך שפיר לעשות קל וחומר מחייבי מיתה כזו לאחרת שכן לבית דין אכן נתברר שהנידון עבר עבירה זו אלא שאין דמו מסור בידם מחמת החסרון בעדות.

בדרך כלל חסרון בעדות מצביע באופן מסוים על חסרון בבירור האמת ומעורר ספק לבית דין, אבל כאן מדובר על חסרון שלא היה מבטל העדות לולי חידוש התורה להצריך שבע חקירות בדיני נפשות וגם לאחר חידוש התורה איננו אומרים שחידשה תורה שעדות כזו לא חשיבא בירור האמת אלא שחידשה שאף שהאמת מבוררת מ"מ אין לדון בהכי בדיני נפשות.

אמנם יש מקום לדחות את הראיה מהסוגיא, ולומר שאכן חסרון בחקירות מהווה חסרון מהותי בעדות ואכן מעורר ספק ביחס לאמינות העדות, ובכל אופן יש ללמוד חייבי מיתה חמורה מקלה אף שאנו עומדים בשלב הבירור ועדיין לא ברור לן שאדם זה אכן עבר עבירה - שכן עדים שאחד מהם אמר איני יודע באיזו שעה היה שעדותו בטילה, אם בשאר הפרטים עדותו מכוונת ועדות השני מכוונת אף היא אף שיש מקום לפקפק מ"מ ברור שהדעת נוטה שהעדים עדי אמת הם אף שיש ספק קל. ובזה יש מקום להחמיר יותר בחייבי מיתות חמורות שכן קשה יותר לפטור חייבי מיתה חמורה שבזה אנו ממלטים מעונש אדם שעבר עבירה חמורה יותר. ולכן גם לחוש לספק בעדות יש יותר מקום בחייבי מיתות קלות מאשר חמורות שגם אם נפטור מעונש שלא כדין – בית דין פטר אדם שעשה עבירה קלה יותר ואין בכך נזק כמו לפטור אדם עבר עבירה חמורה יותר, על הצד שאכן עבר אותה.

ז. הכנסה לכיפה

בסנהדרין פא, ב בסוגיא של כניסה לכיפה מוכח להדיא כאפשרות הראשונה, שבת דין פוטר ממיתה אפילו אדם שברור לן שאכן עבר את העבירה. במשנה שם מובא:

ההורג נפש שלא בעדים - מכניסין אותו לכיפה, ומאכילין אותו לחם צר ומים לחץ.

ובגמרא שם

מנא ידעינן? - אמר רב: בעדות מיוחדת. ושמואל אמר: שלא בהתראה. ורב חסדא אמר אבימי: כגון דאיתכחוש בבדיקות, ולא איתכחוש בחקירות. כדתנן: מעשה ובדק בן זכאי בעוקצי תאנים.

המשנה מביאה שם שהורג נפש שלא בעדים אף שאין ממיתין אותו בבית הדין מ"מ מסבבים את מיתתו ע"י כניסה לכיפה. מבואר שם בראשונים שהדבר נלמד מהלכה למשה מסיני. דין זה נאמר רק ברוצחים וכך נפסק ברמב"ם, והסיבה היא שאף שיש עבירות חמורות נוספות מ"מ אין לך עבירה שפוגעת בישוּבו של עולם כזו והיא חמורה שבחמורות, ולכן נשתנה דינה שאף שהרוצח לא מומת מיתת בית דין, בית דין מסבב מיתתו באופן אחר. אלא שהשאלה המתבקשת היא – אם אין עדים כיצד יודע בית דין שאכן הלה רצח, לזה מביאה הגמרא שלש תירוצים. רב נוקט שהרג בעדות מיוחדת, שמואל שלא בהתראה ורב חסדא שהוכחש בבדיקות.

רש"י שם כותב לענין עדות מיוחדת:

דשנים מעידין עליו ועדותן אמת, אלא שאין מיתתו מסורה לבית דין כגון שנים רואין אותו אחד מחלון זה ואחד מחלון זה, דאמר במסכת מכות (ו, ב) דלא מיקטל עליה, ומיהו הכא תנינן דעייל לכיפה, אבל על פי עד אחד מוציא דבה בעלמא הוא.

ולענין הכחשה בבדיקות הסביר:

בדיקות יתירא הוא, ונהי דבן זכאי פטר ליה בההוא הכחשה מקטלא, מיהו עדות אמת הוא ועייל לכיפה.

גם הרמב"ם בפירושו המשנה שם מביא שהעדוּת היא עדות אמת:

ושפטו העדה... והצילו העדה

ואמרו שלא בעדים, רוצה לומר שלא בעדות שחייב בה מיתה. כגון שלא נתקיימה העדות מחמת איזו סבה מן הסבות המונעות מלהרוג באותה עדות ואף על פי שהיא אמת, כגון שלא היתה שם התראה, או שנפלו סתירות בבדיקות ובחקירות וכיוצא בזה. וכל הראוי לכיפה נותנין לו לחם צר ומים לחץ עד שיחלשו כחותיו ויוכחש גופו ואחר כך מאכילין אותו שעורים עד שכרסו נבקעת.

לענין רוצח שלא בהתראה המפרשים מסבירים שמדובר שמעדות העדים ידוע שהיה מזיד באופן ברור, אלא שהתראה לא נעשתה לפי כל הכללים, היינו תוך כדי דיבור ועוד, אבל ברי לן שהיה מזיד שאל"כ אין להורגו שמא שוגג היה.

בכל אופן אנו רואים להדיא שישנם עדויות שמוחזקות לן כעדות אמת, ובכל אופן אין מיתתן מסורה לבית הדין. וכמו שמצאנו במסכת שבועות שאפילו באומדנא מוכחת אין להרוג בדיני נפשות ללא עדים, הכא נמי אין להרוג אלא בעדות מעליא אף שהאמת מתבררת גם בעדות פחות טובה.

ח. שני אופנים בעדות פסולה

באמרי בינה עדות סימן ה מתבאר שבכל עדות שפסלה תורה אף שאין הפסול מחמת חשש משקר, יש שני אופנים. אופן אחד, שהתורה אמרה שלא לסמוך כלל על דברי העדים אף שליכא חשש שקר כמו בעדות קרובים שמביאה הגמרא בבבא בתרא שאפילו משה ואהרון פסולים – חידוש התורה שעדות זו פסולה והוי כמאן דליתא והאמת בלתי מבוררת. ויש עדות שפסלה תורה שבה האמת מבוררת אלא שאין רשאים לפעול לפיה בדיני נפשות וכזו היא עדות מיוחדת והכחשה בבדיקות הנ"ל.

האמרי בינה מסתפק מה דינו של בית דין שהרג רוצח כזה במיתת בית דין האם חשובים כרוצחים או רק עברו על דין התורה שלא לדון בעדות מיוחדת אבל הגברא אכן בר קטלא.

לפי זה יש מקום לדון בעדויות פסולות נוספות האם כוונת התורה לבטלם מכל וכל כקרובים ואז אין לבית דין ידיעה כלל או שמא לבטלם רק לענין הפסיקה על פיהם אבל האמת מבוררת.

האמרי בינה בהלכות עדות סימן ה סבור שגם עדות שאי אתה יכול להזימה הוי עדות אמת אלא גזירת הכתוב שלא לדון על פיה, אמנם באחרונים אחרים ראיתי שיש מקום לומר שהוי חסרון בעצם נאמנות העדים שרק

לעדים שהם כמותרים ועומדים שאם יעידו שקר יענשו מתורת הזמה נתנה תורה נאמנות, ואולי יש מקום לתלות זאת ב' תירוצי התוספות בריש מסכת מכות ואכמ"ל.

פרט לני"מ הנידונית כאן לדיני נפשות, שהיכא שהעדות נפסלת מכל וכל אזי אין כונסים לכיפה והיכא שהעדות מוחזקת לן כעדות אמת ופסולה מחמת גזירת הכתוב אזי כונסים לכיפה, מביא האמרי בינה שם נפקא מינה נוספת.

הגמרא הרי מביאה שבעדות מיוחדת כונסים לכיפה. לכאורה יש מקום לשאול – הרי לענין מיתת בית דין אין העדות מתקבלת, ומדוע שלא נאמר עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה. והיות ולענין מיתת בית דין העדות לא מתקבלת לא נקבלה גם לענין כניסה לכיפה. מתרץ האמרי בינה – עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה הוא רק דומיא דעדות קרובים שהעדות לא מתקבלת כלל ונחשבת כמאן דליתא – אבל עדות שהיא מוחזקת כאמת אף שלא מתקבלת למעשה מ"מ לא מתבטל החלק שכן אפשר לקבל למעשה.

לפי זה נאמר לשיטתו שאם בחלק מהעדים יהיה חסרון של עדות שאי אתה יכול להזימה לא יפסלו השאר מתורת נמצא אחד מהם קרוב או פסול.

האור שמח בהלכות עדות מביא שאלה הפוכה – מציאות שבה העדות מתבטלת לענין כניסה לכיפה – שתבטל גם לענין מיתת בית דין. הגמרא במכות מביאה

אמר רב נחמן: עדות מיוחדת כשירה בדיני ממונות, דכתיב: לא יומת על פי עד אחד, בדיני נפשות הוא דאין כשירה, אבל בדיני ממונות כשירה. מתקיף לה רב זוטרא: אלא מעתה, בדיני נפשות תציל, אלמה תנן: הוא והן נהרגין! קשיא.

הגמרא מביאה שם שאם יש שני כיתי עדים המעידים על מעשה מסוים ואלו לא רואים את אלו שהוי עדות מיוחדת, אם הוזמה כת אחת – הוא והן נהרגין שהיות ונשארה כת אחת להעיד שחייב מיתה הוא נהרג והכת שהוזמה שרצתה לחייבו מיתה – גם נהרגת. וכאן אין שייך לנאמר לעיל שעדות מיוחדת פסולה בדיני נפשות שכן יש שתי כיתי עדים שכל אחת מספקת.

ומקשה רב זוטרא – אם תאמר שכשירה עדות מיוחדת לדיני ממונות מדוע לא תועיל לכל הפחות לצרף את העדות בדיני נפשות ולקולא – שעכשיו יחשבו ככת אחת גדולה שהוזמה חלקה ועל כן לא תהרג הכת המוזמת שכן אין העדים זוממים נענשים עד שיזימו את כל הכת (וענין הנידון עצמו אי

ושפטו העדה... והצילו העדה

נהרג מחלוקת הראשונים שם עיי"ש). והראשונים התחבטו מה שייד הצטרפות בדיני נפשות על סמך צירוף בממונות, סו"ס בנפשות לא מצטרף.

הסביר האור שמח שהיות ולכיפה מצטרפים אף לנפשות (וכללא כייל שם שכל עדות שכשירה לדיני ממונות כשירה בנפשות לענין כיפה) – אזי לענין כיפה הרי העדות בטילה שכן חשיבא כת אחת שהוזמה מקצתה וכולה מתבטלת מדין נמצא אחד קרוב או פסול והכא נמי נמצאו חלקה זוממים (לשיטת הראב"ד שם) – ומתוך שמתבטלת לענין כיפה כל הכת נימא עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה גם לענין מיתת בית דין, וזו קושית רב זוטרא.

נמצא שהאמרי בינה דן בביטול העדות לענין מיתת בית דין שלא מבטל העדות לענין כניסה לכיפה והאור שמח איפכא – שביטול העדות לענין כניסה לכיפה מבטל העדות לענין מיתת בית דין.

ט. ספק התומים – עדות מיוחדת בדיני ממונות משום נעילת דלת

עצם העובדה שעדות מיוחדת מתקבלת בדיני ממונות מעידה לכאורה שאנו מאמינים לדברי העדים ואי קבלתה בדיני נפשות נובעת מסיבה אחרת. אמנם היה מקום לומר שזו עדות עם חסרון כל שהוא שבדיני נפשות אי אפשר לסמוך עליה מחמת חסרון זה ובממונות אפשר. התומים בסימן ל ס"ק יא מסתפק האם מה שעדות מיוחדת מתקבלת בדיני ממונות הוא מהתורה או מדרבנן מחמת נעילת דלת. כלומר שמא עדות זו אמת היא לגמרי אלא שבדיני נפשות לא מתקבלת כלל מחמת שבנפשות אפילו הודה ועשה מעשה אינו נהרג אלא בעדות גמורה ולכן בנפשות לא מתקבלת עדות מיוחדת אבל בממון חשיב בירור גמור וסגי בהכי. או שנאמר שעדות חסירה היא זו אפילו לגבי הבירור, ולכן אינה מתקבלת בנפשות, ובממון מתקבלת מחמת נעילת דלת כמו שהקלו בדיני ממונות לענין דרישה וחקירה.

האחרונים תמהים על דבריו שהרי כונסים לכיפה על עדות כזו ואיך אפשר לומר שאנו מסופקים לענין הבירור – אלא על כרחך עדות גמורה לענין הבירור ורק בנפשות אין דנים על פיה מגזירת הכתוב. יש שחילקו בין עדות דרבי יהושע בן קרחה שראו שני מעשים נפרדים שבזה רק מדרבנן נאמנים לבין עדים שראו מעשה אחד באופן שלא ראו זה את זה שזה מהני מהתורה ולכן כונסים לכיפה. (עיין נתיבות המשפט במקום).

מ"מ לצד אחד בספיקו של התומים חזינן שעדות מיוחדת היא אכן עדות מסופקת ורק מכח תקנת נעילת דלת מתקבלת. לכאורה, קל וחומר לעדות

מוכחשת בבדיקות שמביא רב חסדא שיש מקום להסביר כן שההכחשה מעוררת ספק על נאמנות העדים. ואכן יש לברר את שאלת האחרונים כיצד ניתן לכנוס לכיפה על סמך עדות שאינה מבוררת לחלוטין.

במשנת יעבץ חו"מ סימן יב מביא שיש הבנה נוספת בראשונים שם לענין הכנסה לכיפה שיש מהראשונים שסוברים שהוא הלכה למשה מסיני וכמ"ש. אולם הר"ן במקום מביא אפשרות לומר שהוא מכח בית דין מכין ועונשין שלא מן הדין. ואז באמת ניתן לומר שבאמת מדינא אין כאן קבלת עדות גמורה ובכל אופן בית דין מסבב המיתה על סמך שמתרשם שהעדויות אמיתיות מכח היכולת לענוש שלא מן הדין. על פי זה מיישב שם דעת רבינו חננאל במכות ו, ב שסובר שעדות מיוחדת אינה מתקבלת גם בדיני ממונות.

ויתכן שהתירושים בגמרא בסנהדרין בזה פליגי, ומי שלא הביא התירוץ של עדות מיוחדת סבור שלא כונסים לכיפה על סמך עדות כזו כי אין בירור אמיתי שאכן הלה חייב מיתה ורק במקום שהחסרון אינו פוגע בבירור האמת כונסים לכיפה ואולי זו דעתו של שמואל שהעמיד המשנה שהרג שלא בהתראה ולא בעדות חסירה וכדומה מחמת שאין כונסים בזה לכיפה מחמת חסרון בבירור האמת. הרמב"ם מביא את כל תירוצי הגמרא בסנהדרין להלכה, משמע שסובר שלא פליגי.

לענין עדות שהוכחשה בבדיקות הסתפקתי האם דווקא בבדיקות דרבי יוחנן בן זכאי שהוכחשו בעוקצי תאנים שלא כו"ע סברי שהוי הכחשה מכניסים לכיפה או אפילו הכחשה בבדיקות מהותית יותר.

הספק הוא לבי' הצדדים שהבאנו, לצד שכניסה לכיפה היא רק בעדות אמת, יתכן שהכחשה בבדיקות רגילה מהווה חסרון בבירור ולא כונסים לכיפה אלא בהכחשה פורתא שאינה מעידה על חסרון בבירור על נפסלת מכח גזירת הכתוב. וגם לצד השני שכונסים אפילו במקום שיש חסרון קל בבירור האמת – ודאי שבחסרון מהותי לא יכנסו לכיפה ולכן בהכחשה בבדיקות מהותיות יותר לא יכנסו לכיפה.

הרמב"ם מביא הכחשה בבדיקות בסתמא, אולם מהגמרא שמדגישה את דעת ריב"ז משמע שבהכחשה בדברים מהותיים יותר שפסול בדיני נפשות אפילו כיפה לא יהיה כי איכא חסרון בבירור האמת וכן משמע קצת מלשון רש"י.

ושפטו העדה... והצילו העדה

עצם דינו של ריב"ז שפסל בהכחשה של בדיקות כאלו כעוקצי תאנים לא ברור להלכתא ויתכן שלהלכה הכחשה כזו לא תפסול אפילו לענין מיתת בית דין. החזון איש (ח"מ ליקוטים סימן כא) מסתפק האם הרמב"ם פסק כוותיה ומשאיר בצ"ע.

נמצא, שאנו מוצאים שבית דין פוסל לעיתים אף עדות אמת לפי הנראה מרוב הראשונים והאחרונים, מכח גזירת הכתוב לפסול עדויות מסוימות בדיני נפשות ומכח והצילו העדה. ויש גם דעה שאפשר לתלות בספיקו של התומים שרק במקום שאיכא ספק בעדות ניתן שלא לקבל אבל עדות אמת תמיד מתקבלת.

י. מגמת בית הדין בקבלת עדות בדיני נפשות

לאור האמור נבוא להבין מחלוקת ר"ע ור"ט עם רשב"ג בסוף פרק ראשון במסכת מכות.

המשנה שם מביאה

....רבי טרפון ורבי עקיבא אומרים: אילו היינו בסנהדרין - לא נהרג אדם מעולם; רשב"ג אומר: אף הן מרבין שופכי דמים בישראל.

נראה שם שיש מחלוקת עקרונית בין ר"ע ר"ט לבין רשב"ג האם על בית הדין להמנע באופן קיצוני מעונש מיתה או אדרבה הנהגה זו יכולה להביא לריבוי רוצחים בישראל שלא ירתעו במצב של חוסר ענישה.

על פניו המחלוקת נראית תמוהה, שכן אין הדבר מסור לבית הדין אלא לאופי המקרים השונים, מידת הנאמנות של העדים וכו', בית הדין דן לפי מה שענינו רואות ואין כאן מקום למדיניות של בית הדין.

בגמרא שם

היכי הוּו עבדי? רבי יוחנן ורבי אלעזר דאמרי תרוייהו: ראיתם טריפה הרג? שלם הרג? אמר רב אשי: אם תמצא לומר שלם הוה, דלמא במקום סייף נקב הוה. בבוועל את הערוה היכי הוּו עבדי? אביי ורבא דאמרי תרוייהו: ראיתם כמכחול בשפופרת? ורבנן היכי דיינו? כשמואל, דאמר שמואל: במנאפים, משיראו כמנאפים.

בגמרא מבואר שלדעת ר"ע ור"ט בית הדין צריך לשאול את העדים שאלות שלא יוכלו להשיב עליהם אף שברור שבמציאות אין כ"כ ריעותא בזה שכן הסיכוי שבמקום סייף בדיוק היה נקב והנרצח הוא טריפה קטן מאוד.

חזינן שהיו שואלים את העדים האם טריפה הרג. ורש"י מביא שם – האם בדקתם את הנרצח ב"ח טריפות שמא טריפה הרג ואז לא חייבים על הריגתו. הקשו הראשונים הלא בחולין יא,ב רצתה הגמרא ללמוד מכך שהורגים את הרוצח שאזלינן בתר רובא. ובאמת קי"ל שגם בנפשות הולכים בתר הרוב, א"כ מה יעזור לשאול את העדים הלא אפילו יאמרו אין אנו יודעים מ"מ ניזיל בתר רובא ורוב העולם אינו טריפה ונהרוג את הרוצח דמסתמא שלם הרג.

תוספות בחולין וכן הרמב"ן כאן הסבירו שר"ע חייש למיעוטא באופן כללי או לכה"פ בדיני נפשות ולכן לא יהרג הרוצח, ואמנם תיבטל בזה פרשת רוצחים שהרי אמרה תורה לדון רוצח - יעמיד ר"ע פרשת רוצחים באופן שבאמת אין ספק כגון שבדקוהו וראו קודם שהיה שלם שלא היה נקב במקום סייף.

לפי תירוצים אלו – מחלוקת ר"ע ור"ט עם רשב"ג היא בעניני רוב ומיעוט, אמנם לשון המשנה קצת דחוקה לפירוש זה שכן אם ר"ע חייש למיעוט – אי אפשר לו לענוש על סמך רוב ומה טען כנגדו רשב"ג שמרבה הוא רוצחים, הלא לשיטתו כך הוא הדין.

תירוץ נוסף מובא ברמב"ן לפיו באמת לא חיישינן למיעוטא, אבל היו שואלים אותם ואם היו אומרים אין אנו יודעים היו פוסלים העדות – מחמת "והצילו העדה".

חזינן ברמב"ן, שהעדות כשלעצמה עדות טובה היא ומספקת על מנת להרוג את הנידון, אבל לבית הדין יש אפשרות להציג שאלה שככל הנראה לא יוכלו לענות עליה ותיפסל העדות בדבר קל כזה מדין "והצילו העדה".

נראה לענ"ד, שאין כוונת הרמב"ן שכשאומרים איני יודע גרע העדות מקודם השאלה שהרי ברור הוא שלא ידעו, וקודם השאלה היתה העדות כשירה על מנת להורגם. וגם מסתבר כדברי התוספות שם בסוגיא שלא מסתבר שיש שאלות שאין צורך לשאול ואם שואלים ואומרים שאינם יודעים נפסלת העדות. אלא כוונתו שמחמת "והצילו העדה" נפסלת אפילו עדות אמת – וחדש הרמב"ן שכל אימת שעדים אומרים שאינם יודעים – הוי עדות חסירה

ושפטו העדה... והצילו העדה

שניתן לפסול בעדות נפשות ובדומה לעדות מיוחדת שלרוב הראשונים הנ"ל
היו עדות אמת וניתן לפוסלה בדיני נפשות. הריטב"א שם מוסיף :

ואף בזה אם לא רצו סנהדרין לשאול הרשות בידם כיון שרובא לא
היו טרפה אלא שאם רצו לשאול ואמרו העדים אין אנו יודעים אין
מקבלין עדותם, ובזה הוא שאמרו ר"ע ור"ט שהיו מקילין משום
דנפשי רוצחין ובוועלי עריות, ונראה מסוגית הגמ' שלא היה קולא זו
אלא ברוצחין ובוועלי עריות דנפשי כדאמרן והיתה סנהדרין חבלנית
כל יום, אבל לא היו מקילין כן בשאר עדיות דשאר עבירות, והיינו
דלא שיילינן בגמרא היכי אמרי אלא ברוצחין ובוועלי עריות.

נראה לענ"ד שהריטב"א מתרץ כתירוצו האחרון של הרמב"ן שבאמת מדינא
אין צורך לשאול כי הולכים בתר הרוב אלא שאם שאלו ואמרו שאינם
יודעים העדות נפסלת.

הריטב"א מחדש שבית דין אינו חייב לשאול שאלה זו אלא שאם רוצה
הרשות בידו.

לפי זה המשנה כפשוטה שמחלוקת ר"ע ור"ט עם רשב"ג היא אכן בדבר
"מדיניות בית הדין" ואכן לבית הדין יש אפשרות להכשיל עדויות אף שאינם
חייב לעשות כן, כי קודם השאלות העדות מבוררת ומספקת מחמת שאזלינן
בתר הרוב, וההכשלה אינה מערערת את האמת שבעדות אלא מכניסה אותה
לעדויות הפסולות מגזירת הכתוב של "והצילו העדה".

נמצא לפי זה שפרט למקרים שבהם בית הדין לא יכול לקבל עדות בדיני
נפשות כגון עדות מיוחדת, יש מקרים שבית דין יכול ליצור מצב שבו אי
אפשר יהיה לקבל את העדות בדיני נפשות, אלא שנחלקו תנאים בדבר
התועלת שיש בזה.

יא. סיכום

חובת בית הדין להפך בזכותו של הנידון בדיני נפשות מתבטאת בהלכות רבות
מהלכות דיניים. גם קבלת עדות בדיני נפשות חמורה יותר מאשר בדיני
ממונות. היה מקום לומר שפסול עדויות מסוימות נובע מחמת חסרון
כלשהוא שיש בהם מצד נאמנות העדים אף שמסברא דידן לא היינו פוסלים,
גזירת הכתוב היא כמו בעדות קרובים. אבל לאחר העיון מתברר שהבנת רוב
הראשונים היא שבדיני נפשות התחדש דבר נוסף והוא שפרט לזהירות שלא

לדון על סמך עדות שקר, פסלה התורה אפילו עדות אמת באופנים מסוימים – וחסה התורה על חיי החייב. כך נראה מדברי רש"י והרמב"ם להדיא.

יש מקום לדון בכל סוג של פסול האם נובע הוא מחוסר נאמנות וחשש שקר או מגזירת הכתוב ויש השלכות הלכתיות לזה לענין כניסה לכיפה או עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה.

ראינו שפרט לעקרונות הקבועים בקבלת העדות יש אפשרות לבית הדין להוסיף בדיקות באופן מכוון על מנת לפסול עדות נפשות אם מגמת בית הדין שלא לגזור מיתת בית דין, אף שאינו חייב לעשות כן.